६. <u>आनन्दमयाधिकरणम्</u> / सू. १२ - १९ /

અધિકરણ-વિષય :- બ્રહ્મની આનન્દમયતા

અધિકરણ-શ્લોક :- [પ્રથમ વર્ણક]

<u>प्रथमं वर्णकम् :--</u>

એકદેશી મતથી કહે છે --

संसारी ब्रह्म वाऽऽनन्दमयः संसार्ययं भवेत् /
विकारर्थमयट्-शब्दात्प्रियाद्यवयवोक्तितः // १ //
अभ्यासोपक्रमादिभ्यो ब्रहमऽऽनन्दमयो भवेत् /
प्राचुर्यार्थो मयट्-शब्दः प्रियाद्याः स्युरुपाधिगाः // २ //

(वैयासिक न्यायमाला. अ.१/ पा.१ / अधि.६)

*સંદેહ :- કૃષ્ણ-યજુર્વેદનાં તૈત્તિરીય-આરણ્યકનાં તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં દેહ, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ અને આનન્દ રૂપ -- અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનન્દમાય નામવાળાં પાંચ કોશો ક્રમથી એક-એકથી અંતર-સ્થિત (અંદર-રહેલો) શ્રુતિમાં કહેલો છે. તે સર્વની આંતર -- " **अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः " (तैत्तिरीयोपनिषत्. २/५/१)** કહેવાયેલ આનન્દમય જીવ છે કે બ્રહ્મ (પરમાત્મા) છે, એવો સંદેહ થાય છે.*

*પૂર્વપક્ષ :- આનન્દમય જીવ છે, એવું પ્રાપ્ત થાય છે. તે કેવી રીતે ? – એ રીતથી કે – આનન્દનો વિકાર આનન્દમય છે, એ પ્રકારની વ્યુત્પત્તિથી આનન્દમય સંસારી હોય શકે છે. અવિકારી બ્રહ્મ (પરમાત્મા)માં એ નહીં હોય શકે. બીજી પણ વાત એ છે કે-- " **तस्य प्रियमेव शिरः / मोदो दक्षिणः पक्षः / प्रमोदः उत्तरः पक्षः / आनन्द आत्मा / ब्रहम पुच्छम् प्रतिष्ठा / (तैत्तिरीयोपनिषत्. २/५/१)** (આનંદમયનું પ્રિય જ મસ્તક છે, મોડ ડાબી પાંખ છે, પ્રમોદ જમણી પાંખ છે, આનન્દ આત્મા છે, બ્રહ્મ પુચ્છ પ્રતિષ્ઠા છે.) – આ પ્રમાણે આનંદમયનાં પાંચ અવયવ કહેવાયેલાં છે. ઈચ્છિત વિષયનાં દર્શન જન્ય સુખ " પ્રિય " છે, તેનાં લાભથી જન્ય સુખ " મોદ " છે, તેનાં ભોગથી જન્ય સુખ " પ્રમોદ " છે, સુષુપ્તિ વિ.માં અવિદ્યા (અજ્ઞાન , અધ્યાસ)થી આવૃત્ત જણાતું સામાન્ય સુખ " આનન્દ " છે, નિરુપાધિક સુખ " બ્રહ્મ " છે. પ્રિય વિ. પાંચ અવયવોમાં મસ્તક વિ. રૂપની કલ્પના જ્ઞાનની સરળતા માટે છે. પક્ષી રૂપથી કલ્પના કરેલ આનંદમય મસ્તક અને બે પાંખો મળી ત્રણ અવયવો થાય. આત્મ-શબ્દ મધ્ય શરીર ચોથો અવયવ કહેવાયો છે. પુંછડીનાં ભાગ સાથે બંને પગો પ્રતિષ્ઠા છે., તે પાંચમો અવયવ છે. અંશ રહિત બ્રહ્મ (પરમાત્મા)નાં અવયવ માનવા યોગ્ય નથી. આથી સંસારી જીવ જ આનન્દમય છે – આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં ---*

સિદ્ધાંત :--- ઉત્તર કહીએ છીએ -- આનન્દમય બ્રહ્મ (પરમાત્મા) જ છે. તે કેવી રીતે કહ્યું ? અભ્યાસથી . -- " ***सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति "(तैत्तिरीयोपनिषत्. २/८/१)*** *(તે આ આનન્દની મીમાંસા (પૂજિત વિચાર) થાય છે.)* " ***एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रामति "(तैत्तिरीयोपनिषत्. २/८/५)*** *(તે આ આનન્દમય આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે.)* ઈત્યાદિ શ્રુતિઓથી આનન્દમયનો અભ્યાસ (અનેકવાર કથન) કરાયેલો છે. <u>અભ્યાસ એ તાત્પર્ય-નિર્ણયને માટેનું લિંગ (ચિહ્ન) છે . વેદાન્તોનું તાત્પર્ય *બ્રહ્મ (પરમાત્મા)માં જ છે, એવું અમે પાછળ કહી ચુક્યાં છીએ.*</u> ***"सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रहम "(तै. उ. २/१/१)*** *(બ્રહ્મ (પરમાત્મા) સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત-સ્વરૂપ છે.)* આ પ્રમાણે બ્રહ્મ (પરમાત્મા)નાં ઉપક્રમ (આરંભ)થી તથા -- ***" इदं सर्वमसृजत"(तैत्तिरीयोपनिषत्. २/६/१)*** *(આ સર્વ જગત (બ્રહ્મ (પરમાત્મા)એ) ઉત્પન્ન કર્યું)* આ સર્વ-સર્જનત્વ વિ.નાં અભ્યાસથી આનન્દમય એ બ્રહ્મ (પરમાત્મા) છે અને બ્રહ્મ (પરમાત્મા)માં " મયટ્ " પ્રત્યય (આનન્દ+<u>મય</u>)ની અનુપપત્તિ (અયોગ્યતા) પણ નથી , કેમકે પ્રાચુર્ય (પ્રચુરતા) અર્થમાં પણ " મયટ્ " પ્રત્યયનો પ્રયોગ સંભવ છે. પ્રિય વિ. અવયવ પણ વિષય દર્શન વિ. ઉપાધિથી થઈ જશે, આ પ્રસ્તુત એકદેશીઓનો મત છે. (નોંધ : - અહીં પ્રથમ એકદેશીનાં મતથી સૂત્રનો યથાશ્રુત અર્થ કહેવાયો છે. હવે, આગળ સૂત્રનો લાક્ષણિક અર્થ કહેવાય છે.) (અધિકરણ-શ્લોક – ૧, ૨)

હવે, અહીં પોતાનાં સિદ્ધાંત અનુસાર બીજાં વર્ણકથી લાક્ષણિક અર્થ કહેવાય છે.....

અધિકરણ-શ્લોક :-   [દ્વિતીય વર્ણક]

<u>द्वितीय वर्णकम् :--</u>

સ્વ-સિદ્ધાંતથી કહે છે --

अन्याङ्गं स्वप्रधानं वा ब्रह्म पुच्छमिति श्रुतम्   ।
स्यादानन्दमयस्याङ्गं पुच्छेऽन्गत्वप्रसिद्धितः   ॥ ३ ॥
अभ्यासोपक्रमादिभ्यो लान्गूलासंभवादत्र पुच्छेनाऽऽधारलक्षणा ।
ऽऽनन्दमय जीवोऽस्मिन्नाश्रितोऽतः प्रधानता   ॥ ४ ॥

(वैयासिक न्यायमाला. १/१/६)

સંદેહ :- ***ब्रहम पुच्छम् प्रतिष्ठा । (तैत्तिरीयोपनिषत्. २/५/१)*** *(બ્રહ્મ પુચ્છ પ્રતિષ્ઠા છે.)* આ શ્રુતિવાક્યમાં જે બ્રહ્મ (પરમાત્મા) શ્રુત છે, તે શું આનન્દમયનાં અંગરૂપથી નિર્દિષ્ટ છે અથવા સ્વયં મુખ્ય (પ્રધાન)રૂપથી પ્રતિપાદિત છે ? – આ સંદેહ છે.

પૂર્વપક્ષ :- બ્રહ્મ (પરમાત્મા) આનન્દમયનાં અવયવરૂપથી નિર્દિષ્ટ છે, એવું પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં કારણ એ છે કે – પુચ્છ શબ્દ અવયવવાચી રૂપથી લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે.

સિદ્ધાંત :- -- આનાં ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે – અહીં પુચ્છ શબ્દ અવયવવાચી નથી , પણ લાંગૂલ (પૂંછડી)વાચી છે. આનન્દમય પુચ્છ નહીં હોય શકે, કારણ કે પુચ્છ તો ગાય વિ. અન્નમય દેહનો અવયવ છે, આનંદમયને અવયવનો યોગ નથી. આથી, પુચ્છ શબ્દથી મુખ્ય અર્થ (પૂંછડી)નાં અસંભવ થતાં , યોગ્યતાની દૃષ્ટિએ અહીં લક્ષણાથી " આધાર " – એવો અર્થ છે. બ્રહ્મ (પરમાત્મા) આનંદમય જીવનો આધાર છે અને જીવ એ કલ્પનાનું અધિષ્ઠાન છે. આથી, આનંદમય પરમાત્મા નથી.

પ્રાચુર્ય (પ્રચુરતા) અર્થ સ્વીકાર કરવા છતાં, પણ (પ્રચુરના વિરોધી એવાં) અલ્પ દુઃખનાં સદ્-ભાવની પ્રતીતિ થશે. આથી જીવનો આધાર બ્રહ્મ (પરમાત્મા) પ્રાધાન્યરૂપથી પ્રતિપાદિત છે. જેમ કે -- ***" असन्नेव स भवति असद् ब्रह्मेति वेद चेत् । अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद सन्तमेनं ततो विदुः ॥ " (तैत्तिरीयोपनिषत्. २/६/१)*** *(જો પુરુષ " બ્રહ્મ (પરમાત્મા) અસત્ છે " એવું જાણે છે, તો તે સ્વયં પણ અસત્ જ થઈ જાય છે અને જો એવું જાણે છે કે – " બ્રહ્મ (પરમાત્મા) છે " , તો તેને સંત (શુભ માર્ગમાં સ્થિત) જાણે છે.)* ઈત્યાદી બ્રહ્મ (પરમાત્મા)નો અભ્યાસ (ફરીથી કથન) છે. ***" ब्रह्मविदाप्नोति परम् "(तैत्तिरीयोपनिषत्. २/१/१)*** *(બ્રહ્મવેત્તા (પરમાત્માને જાણનાર) બ્રહ્મ (પરમાત્મા)ને પ્રાપ્ત થાય છે.)* આ શ્રુતિ વાક્યથી બ્રહ્મ (પરમાત્મા)નો ઉપક્રમ (આરંભ – શ્લોક-૨/૧/૧ માં) અનુકુળ થાય છે.

અધિકરણ-સૂત્રો :--

आनन्दमयोऽभ्यासात् ॥ १२ ॥

विकारशब्दान्नेति चेन्न प्राचुर्यात् ॥ १३ ॥

तद्धेतुव्यपदेशाच्च ॥ १४ ॥

नेतरोऽनुपपत्तेः ॥ १५ ॥

मान्त्रवर्णिकमेव च गीयते ॥ १६ ॥

भेदव्यपदेशाच्च ॥ १७ ॥

कामाच्च नानुमानापेक्षा ॥ १८ ॥

तस्मिन्नस्य च तद्योगं शास्ति ॥ १९ ॥

--००–००–००--

(વૈયાસિક .ન્યાયમાલા. અ.૧/પા.૧ / અધિ.૬)